

БОГОМИЛЬСТВО, ЙОГО ІДЕЙНІ ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ

Серед єретичних рухів певний інтерес привертає богомільство, яке впродовж п'яти століть було по суті головним опозиційним релігійно-філософським рухом ортодоксальному християнству, що вплинув на духовне життя ряду європейських країн, в тому числі й Київської Русі.

Виникнення богомільства в Болгарії у другій половині X ст. було тісно пов'язане з соціально-політичним та військовим занепадом болгарського суспільства наприкінці царювання Петра (927-969 рр.) і за часом збігається з візантійською навалою IX ст. Цей рух посідав важливе місце в розвитку болгарської середньовічної філософії, мав самостійне натурфілософське, психологічне та суспільно-політичне значення.

Богомільське вчення не могло з'явитися в іншому забарвленні, окрім релігійного, і являє собою не лише протест проти християнства. Це й зрозуміло. Адже будь-які єретичні рухи виступали насамперед формою своєрідного соціально-політичного протесту під релігійною оболонкою проти певних суспільних порядків. Основна маса прихильників богомільства відстоювала насамперед свої економічні інтереси.

До середини X ст. в Болгарії склалися розвинуті феодальні відносини і центром феодальної надбудови стає християнська релігія. За цих умов з'явилася можливість розповсюдження єретичних течій на зразк богомільства.

Є всі підстави вважати, що центром богомільства стають південно-західні області Болгарії та Македонія. Богомільство за короткий час перетворилося в могутній соціально-політичний рух пригноблених мас, хоч напочатку воно виступило лише як сектантський рух проти ортодоксальної церкви та духовенства. Ця опозиційна секта дуже швидко набула антифеодального забарвлення. Її адепти першими в Європі підняла аграрне питання.

Перші чіткі відомості про богомилів в Болгарії наявні в листі Феофілакта (936-956 рр.). Патріарх повідомляв, що в країні розповсюдилася "нова ересь", яка охопила широкі верстви населення. Брак історичного матеріалу не дає можливості більш точно визначити час зародження вчення. Ска-

зання пресвітера Козми, Житіє Іларіона Могленського, Синодик Бориса, Житіє Феодосія Тернавського, декілька апокрифів, короткі історичні записи та літописні оповіді - це практично все, що мають у своєму розпорядженні дослідники богомільства.

Відомості про ересі залишили нам літературні джерела, в яких богомільство звинувачується як неправдиве вчення. Серед них назвемо трактат "Слово на еретики", написане Козмою, "Послання" Євфимія. Зокрема в останньому творі автор викладає осоловості вчення богомилів, подає деякі відомості про інші ересі XI ст. Так, богомили вчили, що першородний Син Божий духом був сильнішим за свого батька, але опісля був скинутий з висоти небесної. Через суперництво з Богом він утворив друге небо та другу землю і обрав її своїм житлом. Саме Син Божий створив людину, але не зміг дати їй життя та душу, прохав про це свого Батька і той надіслав своє дихання до людського тіла. У богомилів, напевно, відбувається ототожнення Сина Божого із Сатаніїлом, (останній теж постійно вступав у суперечку з Богом).

Характеризуючи все зовнішнє, земне нечистим, огидним Богу, богомили неприймали віру в чудеса, які Спаситель звершив над тілом і над видимою природою. Вони вчили, що розповіді про його чудеса треба розуміти в переносному значенні, цебто духовно. Наприклад, в Євангелії йдеться про нагодування п'яти тисяч осіб п'ятьма хлібами. Ці п'ять хлібин, вчили богомили, - чотири Євангелія й Апостол. Розглядаючи дії Христа тільки як духовні, богомили вважали Константинопольську церкву чимось середнім між іудейством та справжньою внутрішньою церквою, до якої відносили себе. Вони відкидали всі таїнства. Так, хрещення водою ними розглядалося лише як хрещення Іванове. Що ж стосується хрещення Христового, то воно богомилами витлумачувалося як духовне і зводилося до всілякого утримання, молитв, співів пісень тощо. Літургію та євхаристію, на їхню думку, Христос не затверджував.

Богомили вчили, що молитва "Отче наш" є хлібом залучення. Чашею ж залучення є заповіт, що згадується в Євангелії. Тайна вечеря є не що інше, як залучення хлібом та чашею. Ікони, за богомільським вченням, не можуть творити чудеса, інакше вони стануть бісівською спокусою. Храми - житло злих духів, посібників сатани. Богомили не визнавали ніяких молитов, окрім молитви Господньої "Отче наш", не дотримувались свят ортодоксальної церкви, сварили всіляко

церковний клір. Вони не вшановували навіть Богородицю, оскільки Ісус Христос, на їх думку, не народжувався так, як всі люди.

Богомільство являє собою версію поміркованого дуалізму, що різниться з маніхейством, павліканством, месаліанством та іншими подібними рухами. Сама назва “богомільство” наймовірніше пішла від імені попа Богомила. Про це пише у “Бесіді пресвітера Козми” (біля 935 р.) болгарський письменник Козма: “Це трапилось за часів правовірного царя Петра: в болгарській землі з’явився піп на ім’я Богомил, точніше Богунемил. Він першим почав проповідувати ересь в болгарській землі”. [Цит. за: Киселков В.С. Пресвітер Козма и неговите творения.- София, 1943.- С. 20]

Вперше назва “богомили” зустрічається в творах Димитрія, митрополита Кизиського (серед. X ст.), а пізніше стає загальнозжовженим терміном в сусідніх країнах. Митрополит вбачав в цьому терміні поєднання двох слів - “бог” і “милість”, надаючи цьому найменуванню символічного змісту.

Хоч богомільство і виникло на основі внутрішніх релігійних бродінь в Болгарії, проте воно виникло на основі значних запозичень з більш ранніх філософсько-релігійних систем. З часів свого виникнення богомільство зіткнулося з шаленим ідеологічним та політичним опором з боку пануючого на той час в Болгарії класу феодалів та церкви. Вираженням цього опору є названий вище твір пресвітера Козми. Світська та церковна влада розуміла, що богомільська ересь являє собою течію більш небезпечну, ніж звичайна ересь і що її можна приборкати вдаючись лише до церковних покарань. Швидке зростання богомільства, співчутливе ставлення народу до нього можна з’ясувати лише тим, що богомільство своїм корінням входило в попередні релігійні рухи, які були спрямовані проти ортодоксального християнства.

Що стосується культових дій, розглядаючи православні храми як оселі демонів, а молитовні будинки як приміщення для житла, богомили свої богослужіння відправляли просто неба, “во планини, во шумити и во своити колиби”. [Флоринский Т. К вопросу о богомилах.- Спб., 1883.- С. 36-37] Техніка богослужіння у них була надто проста: читання та витлумачення Євангелія і єдина молитва “Отче наш”. Чернецтво в богомилів було відсутнє. Богомільська церква, як спадкоємниця апостольської, спочатку визнавала лише три духовні чини - диякон, пресвітер та єпископ. Опісля ними

була введена на православний зразок друга церковна ієрархія - патріархи, архієпископи, архимандрити. На чолі болгарських богомільських єпископів стояв головний єпископ, якого в західноєвропейських документах називали "папою".

Як носії поглядів первісного християнства, суспільного братерства та рівності, богомили вороже ставилися до сучасного їм політичного та релігійного устрою. Війни, вбивства, насильство над бідними, позбавлення прав та захисту, соціальна нерівність, що узаконювалася державою та церквою - все це не відповідало богомільським ідеалам християнського суспільства. відтак вони закликали не працювати на багатих та царя. Раціональний характер мала ідея богомільства про суспільну власність на засоби виробництва, хоча вона і веде назад до споживацького комунізму, який був утворений першими послідовниками християнського вчення.

Щодо держави, то тут богомили дотримувалися подвійної позиції. відповідно до обставин, до православної церкви вони ставилися з певною неприязню, заперечуючи при цьому духовенство, церковну організацію, таїнства, культові предмети. Літургія їм здавалася невинуватою багатословною. проте хрещення вірою згідно богомільського вчення, не вивільняє людину від природного гріха. Причастя при цьому не досягає своєї мети, оскільки хліб та вино не є дійсною, а лише символічною плоттю та кров'ю Христа. Вшанування хреста, на думку богомилів, злочинне, оскільки хрест є знаряддям мук Христа, а цілування ж ікон - шкідливим "еллінським" звичаєм й ідопоклонництвом. Вони не визнають те, що Ісус творив якісь чудеса і розуміли їх написання лише в духовному сенсі. А це тому, що сам Ісус являє собою Слово, яке дане для повчання і спасіння людства. [Іванов Й. Богомилски книги и легенди.- Софія, 1925.- С. 31]

Найважливішим засобом перетворення людини і формування в неї моральних чеснот богомили вважали Логос (Боже Слово), що сповідувалося в Новому Заповіті. Характерними рисами їх повсякчасного життя були аскетизм і зневага до плоті. Ідеї богомільської єресі відображались у схвалених ними різноманітних за змістом книгах і апокрифах, які, незважаючи на всілякі спростування їх офіційною церквою, були привабливими для малоосвічених людей.

При переході до Нового часу богомільство як масовий рух сходиться нанівець. Тим більше, що у XIV- XV століттях Балкани повністю підпали під турецьке панування і єресь тут

злилася з християнською та мусульманською вірою. З початку XV століття, тобто з перших оків турецького поневолення, в Болгарії майже не зустрічається ніяких спогадів про богомільство. В епоху турецької неволі богомільство перестало виражати інтереси народних мас. Його існування вже не завдавало особливого клопоту державній владі, оскільки не могло викликати якогось серйозного бродіння умів.

Однак богомільську ересь не слід розглядати як феномен однієї країни чи одногокороткого історичного періоду. Цей рух постає як передтеча селянських війн в Європі проти феодального панування. Він впливав на історичні долі багатьох народів Європи. В XIV-XV століттях богомільство в Західній Європі переростає в катарство і альбігойство. Споріднені з ним секти поширювались зокрема в Сербії, Чехії, Боснії. У різних землях цей рух набував різного характеру залежно від історичних обставин цих країн. В Європі богомили відомі були під різними назвами. Так, в Македонії їх знали як богомилів, бабунів, кадугерів, в Греції - богомилів і фундантів. Західні хроніки XI ст. свідчать про появу в Італії і Франції небезпечних сект: маніхейців, катарів, павликан, альбігойців. Таким чином, богомільська ересь відіграла роль каталізатора західної європейської Реформації. У науковій літературі розглядається питання про вплив цієї ересі на вчення утопістів Томаса Мора, Томазо Кампанелли, Шарля Фур'є, Роберта Оуена.

Загалом до богомільства не слід ставитись як тільки до прогресивної чи винятково регресивної течії. Релігійна форма, під якою виступали богомили, мала суперечливий характер. Богомільські братства, що були засновані на християнських засадах, являли собою насправді стихійні соціально нерозшаровані об'єднання.

Богомільська теорія за своєю суттю є витвором незрілого економічного розвитку, пошуки соціально однорідного суспільства в період феодалізму. Сподівання на значні зміни суспільства без наявності на те належних умов поставали як чергова утопія, а відтак і унеможливлювали якийсь динамічний поступ богомільського руху.